

Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili
va adabiyoti universiteti

TASHENEV
UNIVERSITY

“Alisher Navoiy va XXI asr”

10-ULUSLARARO KONFERANSI

Toshkent-Shimkent, 2025-yil 6-fevral

“Әлішер Науаи және XXI ғасыр”

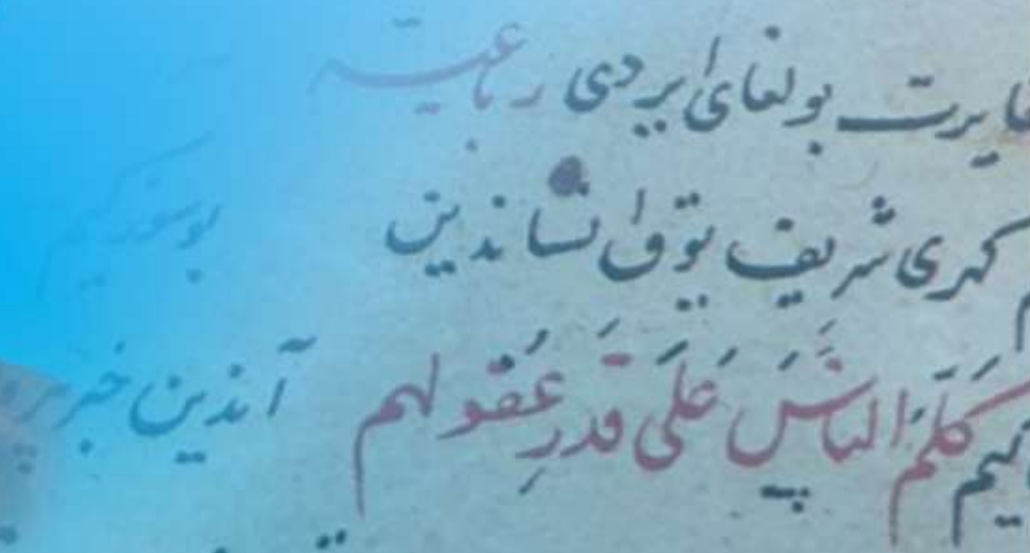
10- ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯ

Ташкент-Шымкент, 6 ақпан 2025 жыл

“Alisher Navo'i and the 21st century”

10th INTERNATIONAL CONFERENCE

Tashkent-Shymkent, February 6, 2025

**Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Qozog'iston Respublikasi Jumabek
Tashenev nomli universitet**

«ALISHER NAVOIY VA XXI ASR»

**mavzusidagi 10-uluslararo konferansi
materiallari**

2025-yil 6-fevral

Toshkent – Chimkent – 2025

UO'K: 821.161.1=512.133

KBK: 83.3 (50')

A 51

Mas'ul muharrirlar:

Shuhrat SIROJIDDINOV,

filologiya fanlari doktori, akademik
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili
va adabiyoti universiteti rektori

Kanat BAYBOLOV,

Jumabek Axmetuli Tashenev nomli universitet rektori,
texnika fanlari doktori, professor

Tahrir hay'ati:

Boqijon To'xliyev (O'zbekiston), Nurboy Jabborov (O'zbekiston), Parida Bayneeva (Qozog'iston), Kemal Yavuz Ataman (Turkiya), Yashar Qosim (Ozarbayjon), Islam Jemeney (Qozog'iston), Farhod Rahimiy (Eron), Sholpan Arzimbetova (Qozog'iston), Karomat Mullaxo'jayeva (O'zbekiston), Janna Botabaeva (Qozog'iston), Baxtiyor Fayzullayev (Tojikiston), Dilnavoz Yusupova (O'zbekiston), Nozliya Normurodova (O'zbekiston), Shahlo Naraliyeva (Qozog'iston), Ilyos Ismoilov (O'zbekiston), Azizullah Aral (Afg'oniston), Orzigul Hamroyeva (O'zbekiston), Ozoda Tojiboyeva (O'zbekiston)

Ushbu to'plamda "Alisher Navoiy va XXI asr" mavzusidagi 10-uluslararo konferansi materiallari jamlangan. To'plamda Alisher Navoiy adabiy-ilmiiy merosining mumtoz adabiyotimizdagi o'rni va bugungi kun uchun ahamiyati, shuningdek, shoir ijodiga bog'liq holda matnshunoslik va tilshunoslik muammolariga doir ilmiy maqolalar o'rin olgan. Navoiyshunoslikning bugungi holati va istiqboli borasida muayyan tasavvur berishi uning ahamiyatini belgilaydigan omillardan biridir. Kitob filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistrantlar va bakalavr talabalari hamda keng o'quvchilar ommasiga mo'ljallangan.

Mualliflar qarashi va asarlar nomlaridagi imlo tahririyat nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin.

**Әлішер Науаи атындағы Ташкент
мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті**

**Қазақстан Республикасы Жұмабек
Тәшенев атындағы университет**

«ӘЛІШЕР НАУАИ ЖӘНЕ XXI ҒАСЫР»

**тақырыбындағы 10-халықаралық
конференция материалдары**

2025 жыл 6 ақпан

Ташкент – Шымкент – 2025

Büyük sufi Mevlâna Celaleddin Rumi Mesnevi’de insanın hilkat/yaratılış maksadının Allah (c.c.)’a güzel kulluk yapmak olduğunu sık sık ifade etmektedir [Yeniterzi. 2010: 149]. Bu yönüyle Mevlânâ Celaleddin Rumi’nin beyitleriyle Ali Şîr Nevaî’nin beyitleri arasında büyük benzerlikler vardır. Nevaî, tefekkürü, hikmeti, ibret nazarı, akli, mantığı, idraki, izanı ile üstün “kulluk şuuru”na sahip, mümtaz bir şahsiyet olarak telakki edilebilir. Böylelikle, Nevaî’nin edebi sanatı yanında irfan sanatını görmekte mümkündür.

Kaynakça

- Çağırıcı, Mustafa. *Hilkat*. Diyanet İslam Ansiklopedisi. C.43. İstanbul, 2013.
- Coşan, Mahmud Esad. *İslam Dergisi Başmakaleler 1*. E-kitap, 2008.
- Coşan, Mahmud Esad. *İslam Dergisi Başmakaleler 4*. Server İletişim, İstanbul, 2011.
- Coşan, Mahmud Esad. *Tasavvufun Aslı. İslam Dergisi Başmakaleler 1*. E-kitap, 2008.
- Güzel, Abdurrahman. "Hayretü'l-Ebrâr'da Tasavvufî Unsurlardan Örnekler. Ali Şîr Nevâyî'nin Eserleri Ve Kültürel Etkileri Sempozyumu. Başkent Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2023.
- Hamidullah, Muhammed. *Hür veya köle olan insan, kul*. Diyanet İslam Ansiklopedisi. C.I. İstanbul, 1988.
- Hakkul, İbrahim. *Ahmet Yesevî*. Taşkent: Gafur Gulam Edebiyat ve Sanat, 2001.
- Nevâî, Ali Şîr. *Tola Eserler Toplamı*. C. 9. *Erbain*. Taşkent: Gafur Gulam Yayınevi, 2011.
- Nevâî, Ali Şîr. *Tola Eserler Toplamı*. I-IV C. Taşkent: Gafur Gulam Yayınevi, 2011.
- Nevâî, Ali Şîr. *Hamse / Ferhâd ve Şirin*. Taşkent: Tamaddun Yayınevi, 2011.
- Nevâî, Ali Şîr. *Hamse / Hayret'ü'l-Ebrar*. Taşkent: Tamaddun Yayınevi, 2021.
- Nisariy, Hasanhoça. *Muzakkiri Ahbab. Tazkira*. Taşkent: A.Kadiri Yayınevi, 1993.
- Seyhan, Tanju Oral. *Ali Şîr Nevâyî Siracü'l Müslimin*. Türklük Araştırmaları Dergisi. C.2, S.4, Aralık 2005. Ankara.
- Yeniterzi, Emine. *Mesnevi’de Kulluk Şuuru*. Mevlâna ve İnsan Sempozyum Bildirileri. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.
- Yusupova, Dilnavoz. *O'zbek mumtoz va milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti*. Taşkent: Tamaddun yayinevi, 2016.
- "Şuur." *Lugatim.com*. <https://www.lugatim.com/suur>

NAVOIYNING “QAYCHI” G‘AZALI

Zuhriddin Isomiddinov

adabiyotshunos

10.52773/tsuull.conf.navoiy.2025/HWUZ5469

Annotatsiya: Alisher Navoiyning g‘azallarini tahlil qilish har doim adabiyotshunosdan katta bilim, salohiyat talab etadi. Mazkur maqolada ham ma’no qatlami chuqur g‘azali tahlilga tortilgan, matnga xos xususiyatlar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: g‘azal, sharh, nasriy bayon, tagma’no, matn, badiiylilik.

Abstract. This article examines the intricate semantic layers within Alisher Navoi’s ghazals, emphasizing the depth of meaning and the distinctive textual features that characterize his poetic style. The analysis highlights the complexity of Navoi’s verse, demonstrating that a comprehensive understanding of his ghazals requires significant literary expertise and scholarly competence.

Keywords: ghazal, commentary, prose description, meaning, text, artistic quality.

Turkiy g'azalnavislar piri Alisher Navoiyning g'azallari matnida bugungi o'quvchining moddiy turmushidan ancha olis bo'lgan, o'sha davr voqeligidan xabar beradigan hayot manzaralari bisyor. Shoir ash'ori mag'zini chaqish uchun u muhitni his qilish, o'sha davrga oid tafsilotlar talqin etilgan asarlarni o'qib-o'rganish lozim. Bu vazifa tegirmonni ko'rmagan, nimaligini bilmaydigan hozirgi yoshlarga uni tushuntirishdan mushkulroq.

Mana, "Badoye' ul-vasat" devonidagi 376-g'azal:

Kirdi tufroqqa hilol, ochti to'lun uyg'a jamol,
O'n to'lun oyning qirog'idin chu olding o'n hilol.
Su bila sham' uchini har lahza olding – yorudi,
Shu'lani garchi su birla ravshan etmakdur mahol.
Yelni tez aylabki, o'tdin su chiqarding – turfadur,
Lek tufrog'i aning ko'zlarga berdi iktihol.
Yo'qdin etting bor har dam yuz Masihi ruhbaxsh,
Lek unsurdin mujarrad barchasi javharmisol.
Turfadurkim, o't aro ekting niholu kuymadi,
Turfaroqkim, ochti gul, garchi xadang erdi nihol.
Ko'z alam to'lgandakim, ko'z tutmaq o'lmas juz alam,
Oni tutqilkim, alam xaylini aylar poymol.
Bu g'azalning maqta'in matla' xayol etgan kishi,
Ey Navoiy, shoyad etkay fahm sen qilg'an xayol[®].

Bu – Navoiyning hamd g'azallari sirasiga kiradi, unda Olloh taoloning har nega qodirligi ramzlar, misollar orqali madh etilgan. Biroq bu g'azal o'ta jumboqli, murakkab asarlaridan biri. "Parokanda g'azal" turkumiga mansub, ya'ni baytlarda voqelik izchil davom ettirilmaydi, balki har bir baytda yangi-yangi ma'no mujassam. Biroq daf'atan o'qiganda mazmunini anglash, nima deyilayotganini payqash qiyin. Shoirning o'zi ham bu g'azalni tushunish qiyinligini so'nggi misrada darj etib o'tgan. Ana shu oxirgi baytning o'zini qarang: *"Bu g'azalning maqta'in matla' xayol etgan kishi, Ey Navoiy, shoyad etkay fahm sen qilg'an xayol"*. Holbuki, shu baytning o'zi – maqta'. Uni g'azal boshiga qo'yib (matla' qilib) o'qiganda nimadir o'zgarib, odam shoir xayol qilgan narsani "fahm etkay"mikin? Chunonchi, hilolning tuproqqa kirishini yangi oyning tez botishi, deb anglash mumkin, ammo "o'n to'lin oy" nima, nega o'n ikki oy emas?

* * *

...1972-yilning bahori. O'zbek adabiyoti tarixidan bizga saboq berayotgan Begali Qosimov domla semestr oxirlaganda Yoqubjon Is'hoqov degan olimdan mumtoz adabiyotimizdagi she'riy san'atlar haqida bizga ikki soat dars berishini iltimos qilib, olib keldi. Yoqubjon aka bizga qadimiy asarlardan misollar aytgani, ayniqsa bugun unutilgan urf-odatlar, ma'lum rivoyatlarga ishora qiluvchi san'atlar talqini hayratlantirgani yodimda. Chunonchi, xalqimizning qadimgi udum va inonchlari ham Navoiyning nazaridan qolmaganini aytgan edi. Yoqubjon Is'hoqov ellik ikki yil avval aytgan baytni yaqinda izlay-izlay topib oldimki, uni yuqorida darj etdik.

Kirdi tufroqqa hilol, ochti to'lun uyg'a jamol,

* Mumtoz adabiyot muhiblari xabardorligiga inonib, oltita so'zga izoh berish bilan cheklanamiz: 1) **mujarrad** – yolg'iz; 2) **xadang** – kamon o'qi; 3) **alam** – belgi; bayroq, yana bir ma'nosi – dard; 4) **juz** – o'zga, boshqa; 6) **xayl** – to'da, lashkar.

O'n to'lun oyning qirog'idin chu olding o'n hilol.
*(O'n to'lin oyning qirg'og'i (cheti)dan o'n hilol olding,
Hilol tuproqqa kirkach, to'lin oy jamol ochdi.)*

O'n hilol degan gapni daf'atan tushunish qiyin. Agar yil oylari ko'zda tutilgan bo'lsa, o'n ikki hilol haqida gap ketishi kerak emasmi edi? Yo'q, shoir hilol deb tirnoqning kesilgan yupqagina chetini aytyapti. Olingan tirnoq xuddi hilolga o'xshaydi. O'n barmoq tirnog'idan "o'n hilol" olinib, yerga ko'miladi, ya'ni tuproqqa kiradi. Cheti olinib, top-toza bo'lgan tirnoq esa oppoq, to'lin oy kabi ko'rinadi. Ya'ni tirnoqning o'zi o'n oy, chetlari esa o'n hilol. Hilol, albatta, to'lin oyga nisbatan xiraroq bo'ladi.

Ajdodlarimiz soch va tirnoq tananing bir qismi ekanidan kelib chiqib, har joyga tashlash yomon bo'ladi, deya, o'lgan kishini ko'mgan kabi, ularni tuproqqa ko'mishgan. Odatda, uy ostonasi tagi kovlanib, o'sha yerga ko'mib qo'yilgan, bu odat qadimda zardo'shtiylik dini davrida paydo bo'lgan.

Ushbu gapning "moddiy" asosi ham mantiqiy: hilol (uch kunlik oy) tuproqqa kiradi, o'n kun tuproqqa bota-bota, o'n to'rtinchi kunga kelib to'lin oyga aylanadi. Yana, tirnoq ana shu o'sgan joyidagi qoralikdan xalos bo'lgach, to'lin oyday oppoq bo'lib, jamol ochadi.

Keyingi baytni o'qiymiz:

Su bila sham' uchini har lahza olding – yorudi,
Shu'lani garchi su birla ravshan etmakdur mahol.
*(Garchi shu'la-alangani suv bilan ravshanlashtirish mumkin bo'lmasa ham,
Sham uchini suv bilan olgan eding, u (sham) ravshan yondi.)*

Sham so'xtasi (kuyib bo'lgan ipi) yonishni qiyinlashtiradi. Shuning uchun chiroqning piligi, shamning so'xtasi kesib turiladi. Ajabki, yonayotgan sham yoki chiroqni o'chirmay turib kesganda alangasi qaychi tig'ini yumshatib, o'tmaslashtirmasligi uchun oldindan sovutib – suv tekkizib (suv qatralari sirtida turgan holda) pilik kesiladigan bo'lsa, sham ham, chiroq ham bir necha lahza yorug'roq yonadi. Shoir suv aslida alangani o'chiradi, ammo suvli tig' bilan sham uchini olganda yorug' bo'lib yonishi ajabtovurdir, deb aytadi.

Shu bilan birga, o'zbek xalqining udumi – tirnoqni olishdan avval u, albatta, namlanishi kerak, yo'qsa qaychi kesganida har yoqqa uchishi, ya'ni tananing bir qismi bo'lmag'ur yerlarga tushib xor bo'lishi mumkin. Har bir barmoqdagi tirnoq, agar qo'l yuqori ko'tarilgan bo'lsa, shu'la sohib turgan shamga o'xshaydi, uchi esa, biroz xiraroq, u olib tashlansa, oyday yarqillaydi.

Davomini o'qiylik:

Yelni tez aylabki, o'tdin su chiqarding – turfadur,
Lek tufrog'i aning ko'zlarga berdi iktihol.
*(Shamolni kuchaytirib, olovdan suv chiqarding – ajoyib,
Lekin uning tuprog'i ko'zlarga surma tortib qo'yadi).*

Shamol kuchaysa, bulutlar to'qnashadi, ko'kda momaqaldiraq bo'lib, chaqmoq chaqadi – olov yonadi. Ammo ajabki, bu olovdan suv (yomg'ir) chiqadi. Shamol, olov, suv – bularning bari ko'zga ziyon narsalar, tuproq – chang-g'ubor ham; ammo bular xudoning amri bilan o'zaro qo'shilganida ularning majmui ko'zni ravshan etuvchi to'tiyoga aylanadi. Iktihol – surma tortish, degani. Ya'ni bu yerda ham qarshilantirish davom etyapti: olovdan suv chiqarish ham, baytda aytilgani kabi, xudoning mo'jizasi, aslida. Va yana (avvalgi baytda) suv bilan sham uchini kesib yoritish – yomg'ir vaqti

chaqmoq shu'lası osmondan yog'ayotgan yomg'ırda ham aks etib, yanada ravshanroq yarıqıllashi bo'lsa, ajab emas.

Shamol chang-g'ubor ko'taradi. Biroq ajabki, goho chang ko'zga davo bo'ladi ham. Chunonchi, qo'ychıvon bir umr podaning changi ortida yuradi, lekin ularning ko'ziga qo'y tuyog'ıdan o'rlagan chang davo deydilar. Shuning uchun ham bizda birovni tavof qilganida etigining changini kaftga surib, uni yuz-ko'zga bosishda "izing gardi ko'zimga to'tiyodir", degan ma'no bor.

Qarshilantirish san'ati orqali bandaning qo'lidan kelmaydigan mo'jizalar silsilasi davom ettiriladi:

Yo'qdin etting bor har dam yuz Masihi ruhbaxsh,

Lek unsurin mujarrad barchasi javharmisol.

(Sen har lahzada yo'qlikdan yuzlab tiriltiruvchi Masihlarni yaratding,

Biroq bularning barchasi asliyatidan ayro holda gavhar kabidir).

Iso alayhissalom o'lik tiriltirib mo'jiza ko'rsatgan. Unga bu xislatni ato etgan Qodir taoloning o'zi esa har lahzada yuzlab Iso masihni yo'qdan bor qilishga qodir.

Keyingi misradagi "unsur" so'zi (unsuri arbaa) mumtoz adabiyotimiz lug'atlarida "to'rt element, ya'ni suv, havo, tuproq, olov", deb talqin etiladi. Bunday olganda, ayni ta'rif o'ta jo'n: bugungi kitobxon suv ham, havo-yu tuproq, olov ham bitta ximiyaviy elementdan tashkil topmagani, ulardan har birining tarkibi ancha murakkab ekanini biladi. Masalan, suv ikki hidrogen (vodorod) va bir oksigen (kislorod) zarrasidan tuzilgan. Boshqasi ham inchunin. Ammo e'tibor bilan qarasak, to'rt unsur – moddaning agregat holati (suv – suyuq, havo – gaz, tuproq – qattiq, otash – plazma) ekanini anglaymiz, bu olamdagi jamiki moddalar shu to'rt holatning biri shaklida mavjud. Bundan istisnosi esa, Navoiy fikricha, "javharmisol" bo'ladi. Xo'sh, javhar nima?

Nosiruddin Rabg'uziy borliqning yaratilishi haqida: *"...izi azza va jalla qamug'da ashnu bir gavhar yaratti. Ul gavhar yaratti, ul gavharga haybat nazari qildi ersa, ul gavhar erudi. Suv bo'ldi ersa, anda kezin yelni yaratti. Suv uza tushti ersa, qumurdi, ko'puklandi. Ul ko'pukdin tutun og'di, ul tutundin ko'kni yaratdi"*, – deb yozgan edi. Bu o'rında "gavhar"ni ilk unsur, substrat deb tushunish lozim, bu to'rt unsurdan boshqasi "javhar" (gavhar)dir. Bu naql negizida o'sha "gavhar"ning kengayib, moddiy dunyoga aylanishi – bugungi astrofiziklar talqiniga ko'ra, "katta portlash" (olamning kengayishi) hodisasi turadi. Lekin payg'ambar alayhissalomning ruhi esa bu to'rt unsurdan ham avval, mavjudiyatdan burunroq, demakki, o'sha gavharning o'zidan bino bo'lgan. Alisher Navoiy "Mahbub ul-qulub" asarida Muhammad sav.haqida shunday deb yozadi: *"Hujasta tiynati ruhi pokdin tohir va farxunda xilqati anosir tarkibidin pok erkani zohir, anosirning yeli Masih anfosi va tufrog'i Ya'qub ko'zining to'tiyosi va suyi Xizr chashmasining zuloli va o'ti Kalim daraxtining nori ishti'oli"* (uning muborak fitrati farishtadan ham tozaroq va fayzli jismi moddalar tarkibidan pokroqdur, yana, unsurlardan bo'lgan yel (havo) Masihning nafasi, tuprog'i Yoqub alayhissalom ko'zining to'tiyosi, suvi Xizr alayhissalom bulog'ining ziloli va olovi Muso alayhissalom daraxtining gurillab yonadigan olovidir).

Ko'ramizki, bu baytdan Olloh taoloning olamlarni yaratishdan maqsudi bo'lgan Muhammad alayhissalom vasfi ham o'rin olgan.

Keyingi bayt:

Turfadurkim, o't aro ekting niholu kuymadi,

Turfaroqkim, ochti gul, garchi xadang erdi nihol.

(Olov ichiga nihol ekding, ammo u kuymadi, bu juda ajib bir mo'jiza,

Lekin kamon o'qini eksang, uning gul ochganligi yanada g'aroyibroqdir).

Kamon o'qi quruq yog'ochdan qilinadi (chunki ho'l novdaning nami uning egilib-bukilishiga, natijada o'q nishonga to'g'ri yetib bormasligiga sabab bo'ladi). Shoir ana shunday qurib qaqshagan, qoqlanib ketgan yog'och unib, gullaganligi mo'jiza ekanini aytadi. Bu hol shunchalar mo'jizaki, hatto atrofdagi olov gurillab yonib turgan joyda ekilgan niholning olovda kuymagani ham bunga tenglasha olmaydi, deydi. Bunda talmeh (bir mashhur voqeaga ishora) san'ati qo'llangan, ya'ni Ibrohim alayhissalomni Namrud manjaniqqa o'tqazib, ulkan olov o'rtasiga otganida, xudoning amri bilan olov sovib, namoz o'qiyotgan Ibrohim tegrasida bahor chechaklari qulf urgani eslatiladi. Navoiy esa, har bir oddiy hodisa ham aslida katta mo'jiza ekanini, chunonchi, quruq yog'och – kamon o'qining yerga tushib, unib gullagani ham mu'jib hodisa ekanini aytadi. Yana ramz ma'nosini kashf etar bo'lsak, kamon o'qining yerga ekilganda gul ochilishi – ajal va hayot jangida hayotning g'olib chiqishiga ishoradir, bu ham Namrud va Ibrohim qissasida bor edi.

Yana Navoiy ming istihola ila "xadang" (qurigan cho'p) deya Ibrohim alayhissalom va uning xotini Sora onamizga ishora qiladi. Ma'lumki, Ibrohim a.s. yuz yoshga yetganida, tug'mas xotini Sora ona ham o'ta keksayganida Ollohning irodasi bilan farzand (Is'hoq a.s.) ko'radilar. Bu esa qurib-qaqshab ketgan yog'ochning ko'karib gullashi kabi mo'jiza edi.

Ko'z alam to'lgandakim, ko'z tutmaq o'lmas juz alam,

Oni tutqilkim, alam xaylini aylar poymol.

(Ko'zga alam to'lganida boshqa alamlarga ko'z tutilmaydi,

Sen u alam (bayroq)ni tutgilki, alam qo'shinini yakson qila olsin)

Ko'zga alam yoshi to'lganida bu ko'zga boshqa alamlar ko'rinmaydi va boshqa alamlar kutilmaydi ham. Sen esa alam lashkarini tor-mor etadigan bayroqni baland ko'targin. Bu o'rinda shoir "oni" (uni) deganda, bizningcha, imonni, Olloh muhabbatini ko'zda tutgan. Zero chin oshiq – dunyo iztiroblari lashkarini mag'lub eta olgan kishidir. Bu o'rinda toj-taxtdan voz kechgan Ibrohim Adhamga ishora borday, chunki u o'ziga o'tkazilgan alamlarni payqamaydi – dilida "oning alami" (uning bayrog'i)dan boshqa narsaga joy qolmagan. Bunda alam g'am ma'nosida ham kelayotir, negaki, ishq g'ami kirgan ko'ngilga o'zga g'am-alamlar mehmon bo'la olmaydi.

Bu g'azalning maqta'in matla' xayol etgan kishi,

Ey Navoiy, shoyad etkay fahm sen qilg'an xayol.

(Ey Navoiy, bu g'azalning maqta' (so'nggi bayt)ini matla' (ilk bayt) deb qabul qilgan kishi sen ko'zda tutgan narsani fahmlay olsa, ajab emas).

Shoir ushbu g'azal mazmuni osongina tushunilmasligini, shuning uchun uni aksincha – "ag'darib" o'qib ko'rishni ham maslahat beradi. Biroq bu usul ham naf berishi dargumon.

* * *

Bashariyatning eng ulug' daholari ijodiy eksperiment o'tkazishdan hadiksirashmaydi, avomning "tushunarli bo'lsin" degan talabiga doim ham amal qilishavermaydi. Shuning uchun ham to'hanuz gigant ijodkorlarning ayrim asarlariga tishimiz o'tavermaydi. Ular xuddi Jomolungma cho'qqisi yanglig' sirliligi, oson emasligi, mubham va mavhumligi bilan bizni hadiksiratadi, cho'chitadi va... o'ziga tortadi ham.

Bu g'azalni "qaychi g'azal" deb ataganimizga sabab shuki, Navoiyning o'zi uning avvalini oxir va oxirini avval tarzda tasavvur etib ko'rishni maslahat bergan. Biz uni imkon boricha sharhlashga urindik. Qolaversa, yorning tirnog'i ham qaychi bilan olinadi, sarlavhada shunga ham ishora bor.

G'azalning g'oyalari va mazmunini tugal talqin qilib berdik, deyishdan yiroqmiz. Chunki bu alohida murakkab g'azal. Lekin Navoiyning har bir asari ma'nosini chaqishga urinsak, uni oz-ozdan bo'lsa-da, kashf eta boramiz.

QO'QON ADABIY MUHITIDA NAVOIYGA IZDOSHLIK

Fayzulloyev Baxtiyor Bobojonovich

filologiya fanlari nomzodi, dotsent, akademik Bobojon G'afurov nomidagi

Xo'jand davlat universiteti (Tojikiston)

Email: b.fayz.1961@mail.ru

10.52773/tsuull.conf.navoiy.2025/DRQK7120

Annotatsiya: Maqolada Qo'qon adibiy muhitida muayyan tarixiy davrlarda yuzaga kelgan tatabbunavislik taraqqiyotiga e'tibor qaratildi. Unda tatabbu asarning o'ziga xos xususiyatlari haqida ham qisqacha ma'lumot berib o'tildi. Ushbu adabiy muhitda Alisher Navoiy ijodiga ergashib badiiy jihatdan mukammal tatabbular yaratgan Uvaysiy, Nodira, Muqimiy hamda Furqat kabi mumtoz shoirlarning tatabbu g'azallaridan namunalar qiyosiy tahlil qilinib, ularning badiiy mahorat sirlari ko'rsatib o'tildi. Shuningdek, adabiy muhitlarda yuzaga kelgan mav'iza, masnu', matbu' kabi tatabbu g'azallar xususida ham qisqacha ma'lumotlar berildi.

Kalit so'zlar: an'ana, ta'sir, o'ziga xoslik, mahorat, g'azal, tatabbu, talqin, vazn, qofiya, radif.

FOLLOWING NAVAII IN THE QAKAN LITERARY ENVIRONMENT

Abstract: This article examines the development of literary writing within the Kokand literary environment during specific historical periods, with a particular focus on the creative contributions of Tababb. It provides an overview of Tababb's distinctive literary style and its influence within this cultural milieu.

A comparative analysis is conducted on the tatabbu poetry of notable poets such as Uvaysi, Nadir, Mukimi, and Furkat, who skillfully crafted refined and artistically sophisticated tatabbu works inspired by Alisher Navoi. The study explores the intricate techniques employed by these poets, uncovering the depth of their artistic mastery. Additionally, brief insights are provided into the tatabbu ghazals that emerged in this literary environment, including forms such as mavis, masnavi, and matbu, highlighting their stylistic and thematic significance.

Keywords: tradition, influence, originality, talent, ghazal, tatabbu, comparison, meter, rhyme, redif.

An'anaviylik badiiy adabiyotning muhim belgilaridan. Chunki adabiyot taraqqiyotining o'zak nuqtalaridan birini an'analar tashkil etadi. Bu hol mumtoz adabiyotda ravshan ko'zga tashlanadi. Buni birgina tatabbunavislik an'analarida ham ko'rish mumkin. Tatabbunavislik butun Sharq mumtoz adabiyotida, jumladan, o'zbek mumtoz adabiyotida, ayniqsa, Qo'qon adabiy muhitida ham chuqur tomir otgan bo'lib, mustahkam va boy an'analarga ega ekanligi ko'zga tashlanadi.

XIX asr boshlariga kelib, Markaziy Osiyodagi uchta davlat – Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonligi to'la markazlashdi. Qayd etish lozimki, xonliklar madaniy hayotidagi rivojlangan tomon adabiy muhit edi. Chunki adabiy muhit rivojiga bevosita

MUNDARIJA CONTENTS	
Shuhrat SIROJIDDINOV. Turkiy dunyo hamkorligining mustahkam asosi Туркі әлем ынтымақтастығының мықты негізі	7
Қанат БАЙБОЛОВ. Екі халық арасындағы бауырлық пен достық рәмізі Ikki xalq qardoshligi va do'stligi simvoli	11
I SHO'BA. ALISHER NAVOIY ADABIY MEROSINING JAHON TAMADDUNIDA TUTGAN O'RNI SECTION I. THE PLACE OF ALISHER NAVAII'S LITERARY HERITAGE IN WORLD CIVILIZATION	
Boqijon TO'XLIYEV. Nasimiy va Navoiy nazmi – badiiy tafakkurning yangi bazmi	15
Islam JEMENEY. Әлішер Навои	23
Yashar QOSIM. Dohiy Alisher Navoiyning ulug' izdoshi (Muhammad Fuzuliy sheiriyatida poetik in'ikos tarzining o'ziga xosligi)	35
Qodirjon ERGASHEV. Renessans adabiyotida etologik janr taraqqiyoti	42
Əlimuxtar MUXTAROV. Nizami Gencevi ve Alişir Navai'nin tür ruhu eserlerinin ve araştırmacılarının gözü ile	47
Roviyajon ABDULLAYEVA. Alisher Navoiy fenomeni yoxud Navoiy ijodining olamshumul ahamiyati	52
Насриддин НАЗАРОВ. Гуманизм и креативность в творчестве Наваи как фактор обеспечения связей между народами Евразии	60
Burobiya RAJABOVA. O'zbek navoiyshunoslari Jomiy haqida	67
Karomat MULLAXO'JAYEVA. Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy g'azallarida Yusuf (a. s.) siymosining badiiy talqinlari	77
Tozagul MATYOQUBOVA. Sharq adabiyotining yetuk tadqiqotchisi	82
Nosir JO'RABOYEV. Ikki turkman hukmdori ijodi va Alisher Navoiy	87
Молдасанов Е.М., АБДУВАЛИТОВ Н.Б. Әлем әдебиетінің асқар шыңы (Әлішер Науаидың 584 жылдығына орай)	95
Hulkar HAMROYEVA. Alisher Navoiy ijodida san'at talqini	99
Злиха ЖАНТАСОВА. Шығыс әдебиетінің қазақ фольклорындағы көрінісі	103
Sherxon QORAYEV. Alisher Navoiy Badaxshon shohi va shoir Sulton Muhammad La'liy ijodi tadqiqotchisi (Navoiy va uning zamondoshlari tazkiralari ma'lumotlari asosida)	109
Ahmad AKHLAQUE, Asror Allayarov. Alisher Navoi's creative works: a scientific exploration	115

Fayzulla ISKANDAROV, Dostonjon Tojiev. “Alisher Navoi international award”: establishment and historical significance for the turkic world	118
Diyora ABDUJALILOVA. Alisher Navoiy va Yahyobey Toshlijali dostonlarida shayx va avliyolar timsoli	124
Orifjon OLIMJANOV. Alisher Navoiy va Lorendeli Hamdiy “Layli va Majnun” dostonlari kompozitsiyasiga doir	131
II SHO‘BA. NAVOIY NAZMIY, NASRIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI SECTION II. ISSUES OF STUDYING NAVAIY'S POETRY, PROSE AND SCIENTIFIC HERITAGE	
Nurboy JABBOROV. Alisher Navoiy “Tarixi anbiyo va hukamo” asarining siyarnoma turkumida tutgan o‘rni	136
Nusratullo JUMAXO‘JA. Navoiyning yigitlik lirikasiga mansub mustazodi	149
Maqsud ASADOV. Alisher Navoiy “Tanbeh”larining g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari (“Mahbub ul-qulub” asari misolida)	155
Dr. Kemal Yavuz ATAMAN. Ali Şir Nevaî beyitlerinde kulluk şuuru	160
Zuhridin ISOMIDDINOV. Navoiyning “qaychi” g‘azali	165
Baxtiyor FAYZULLOYEV. Qo‘qon adabiy muhitida Navoiyga izdoshlik	170
Iqboloy ADIZOVA. Adabiy ta’sir va poetik tafakkurning yangilanishi	177
Nafas SHODMONOV, G‘iyosiddin SHODMONOV. Olti dostonida Odam Ato timsoli talqini	185
Faridaxon KARIMOVA. Xorazm adabiy muhitida debochanavislik an‘analari	193
Islomjon YAQUBOV. O‘zaro ta’sir, ijodiy mushtaraklik va o‘ziga xoslik	200
Shavkat HAYITOV, Gulshod SHOYIMOVA. Alisher Navoiyning nabotot va hayvonot olamiga munosabati	205
Obidjon KARIMOV. Alisher Navoiy irfoniy olamining yangicha talqini	212
Gulbahor ASHUROVA. O‘zbek ayol shoiralari ijodida Alisher Navoiy obrazi tasvirlari	216
Qo‘ldosh PARDAYEV. Navoiy g‘azallariga Muqimiyning nazira va taxmislari	221
Ilyos ISMOILOV. Abror hayrati	226
Shermuhammad AMONOV, Abdulhaq RAHIMI. Alisher Navoiy mustazodiga bog‘langan muxammas haqida	229
Zilola AMONOVA, Shahlola SAFAROVA. “Farhod va Shirin” dostonidagi na’t boblarning manbalari va badiiyati	235
Abdulhamid QURBONOV. Badiiy matn va tasviriy vositalar mutanosibligi	242
Muqaddas TOJIBOYEVA. Abdulla Qodiriy romanlarida Alisher Navoiyga izdoshlik masalalari xususida	248
Orzigul HAMROYEVA. Radifning bayt kompozitsiyasidagi o‘rni	252

Ma'rifat RAJABOVA. Xalq maydon kulgi san'ati belgilarining Navoiy ijodidagi ko'rinishlari	256
Nodira SOATOVA. "Farhod va Shirin" dostoni – an'ana takomili, taraqqiysi hamda sintezi sifatida	260
Umida RASULOVA. "Alisher Navoiy" romanida obraz poetikasi	266
Marg'uba ABDULLAYEVA. Yetti sayyora: badiiy talqin va ilmiy dunyoqarash	269
Sohiba UMAROVA. Suyuma G'aniyeva – navoiyshunos	273
Zuhra MAMADALIYEVA. Alisher Navoiy "Xamsa"sida mirrix obrazining majoziylik xususiyatlari	277
Aziz RAJABIY. Alisher Navoiy g'azallarining ohang jilolari (Yunus Rajabiy musiqiy merosi misolida)	282
Zarif QUVONOV. "Hayrat ul-abror"ning yangi tadqiqatlari xususida	286
Farruxbek ABDALIYEV, Gulnoza OSMANOVA. "Xamsa"da "kampir" obrazi talqini	290
Nafisa RAXMANOVA. Ramziy-majoziy obrazlar ta'vili haqida mulohazalar	293
Kamola ULUG'MURODOVA. Navoiy nazmida Layli obrazining badiiy talqini	299
Mavluda ORTIQOVA. Alisher Navoiyning "Nasoyim ul-muhabbat" asarida valiylarga xos sifatlar talqini	303
Jamila EISAR. Alisher Navoiyning she'riyatida oyina timsolining talqini ("G'aroyib us-sig'ar misolida")	308
Azizbek TOSHPO'LATOV. Alisher Navoiyga izdoshlik: Ahmad Tabibiy taxmislari	313
Sevara PARMONOVA. Tasavvufiy tazkiralari va Alisher Navoiy asarlarida Ibrohim Adham nomining zikr etilishi	318
III SHO'BA. ALISHER NAVOIY ASARLARINING MANBALARI VA MATNIY TADQIQI SECTION III. SOURCES AND TEXTUAL RESEARCH OF ALISHER NAVAI'S WORKS	
Dilnavoz YUSUPOVA, Umedullo MAHMUDOV. Alisher Navoiyning "Munshaoti Abdulloh Marvorid"dan o'rin olgan forsiy maktublari xususida	323
Manzar ABDULXAYROV. Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostoni tabdillari tahlili	330
Dr. Farhad RAHIMI. Senglah Sözlüğünün Feraği Düzeltmeleri ve Feraği'den Yanlış ktarmaları Üzerine	335
Gholamreza RAZMI. Özbekistan'da yayimlanmış iki Hayretü'l-ebrar'in tashih edilmiş metnindeki hatalarin sebeplerine bir bakiş	352
Altay NOORULLAH. Navoiy asarlarida tinish belgilarining yanglish ishlatilishi	365

Sevda BEHESHTI. Navai's Poetry as Reflected in Miniature Paintings (A study of Illustrated manuscripts preserved in Iranian collections)	376
Oysara MADALIYEVA. Alisher Navoiyning dastlabki ikki devoni Hamid Sulaymon nigohida	384
Dr. Siyamek HÜSSEYINALIZADE (Ergin Avşar). Amîr Alî Şîr Nevaî'nin şiirlerinde Şamanlığa aid Terimler ve ritüeller	395
Ozoda TOJIBOYEVA. Parij kulliyotidagi "Favoyid ul-kibar"ning matniy xususiyatlari	407
Husnigul JO'RAYEVA. Husayn Boyqaro – Husayniy adabiy merosining O'zbekistonda o'rganilishi	412
Dilnoza RUSTAMOVA. Alisher Navoiy toshbosma devonlaridagi ayrim g'azallar matnining qo'lyozma nusxalar bilan qiyosi	417
Erfan ESHGHÎNOUR. Fâni Divanındaki Avnî Divanından Tercüme Olmüş Şiirler Üzerine	423
Lochinbek AHMADALIYEV. Po'latjon Qayyumiy tazkiralarda Alisher Navoiy faoliyatining yoritilishi	433
Dilnavoz SATTOROVA. Navoiy g'azallariga Sa'diy taxmislari	438
IV SHO'BA. ALISHER NAVOIY ASARLARINING XORIJIY TILLARGA TARJIMASI VA CHET ELLARDA O'RGANILISHI SECTION IV. TRANSLATION OF ALISHER NAVA'I'S WORKS INTO FOREIGN LANGUAGES AND STUDY ABROAD	
Hulkar HAMROYEVA, Shahlo NARALIYEVA, Ozodaxon MUSAYEVA. Qozog'istonda Mir Alisher Navoiy ijodining o'rganilishi	444
Abdulhay SOBIROV, Zamira DJURABAYEVA. "Muhokamat ul- lug'atayn" – turkiy xalqlar leksikasining so'nmas bulog'i	451
Münevver TEKCAN, Serpil Yazıcı ŞAHİN. Muhakamat al-lughatayn's literary and academic aspects.	455
Бермет ЗАКИРОВА, Дамилова НУРИЙЛА. Алишер Навоинин чыгармаларындагы тилдик каражаттар аркылуу студенттин кеп маданиятын өстүрүү	462
Nishonboy XUSANOV. "Hayrat ul-abror"dagi teonimlarning semantik va badiiy xususiyatlari	468
Mardon RAHMATOV. Qo'shma fe'l komponentlari inversiyasi	472
Rashid ZOHID. Hayot – firoq manzili	478
Shahlo HOJIYEVA. Alisher Navoiy badiiy kashfiyotlari – Cho'lpon estetik tafakkuri yangilanishi omili	482
Mo'minjon SULAYMONOV. Alisher Navoiy davrida isiriq solinganmi?	488
Abdumurod TILAVOV. Alisher Navoiy ma'naviy merosi va zamonaviy ta'lim	492
Nilufar RASULOVA. Alisher Navoiyning boqiy merosi jahon tillarida	497
Ozodaxon MUSAYEVA, Gulchehra SULTONOVA. "Muhokamat ul- lug'atayn" asaridagi turkiy fe'llar va omonim so'zlar tahlili	502

Iroda ISHONXANOVA. Alisher Navoiy hayoti va ijodining “Литература” darsliklarida aks etishi	505
Shahlo NARALIYEVA, Farrux ABDALIYEV. Hazrat Navoiy ijodida nutq madaniyati	514
АШИРОВА Т.К., КАРАЕВА Н.О., ЗАКИРОВА Б.А. Алишер Навоинин чыгармаларын санарип платформалар аркылуу жайылтуу	518
Dilorom YULDASHEVA, Shahlo NARALIYEVA. Alisher Navoiyning didaktik qarashlari	523
Komiljon ABDULLAYEV. Ta’lim tizimi bosqichlarida Alisher Navoiy hayoti va ijodini o’rgatishda fanlararo integratsiyadan foydalanish	527
Gulnoza YULDASHEVA, Sevinch UBAYDULLAYEVA. “Lison ut-tayr” dostonining ayrim morfemik xususiyatlari tahlili	531
Feruza DJUMANIYAZOVA. Alisher Navoiy ijodida milliy etnosport o’yinlari	534
Hamida JURAQOBILOVA. O’zbek she’riy matnlaridagi kognitiv metaforalarning fransuz tilida ifodalanishi	539
Abdug’ani NASRIDDINOV. Navoiyshunoslikda yangicha yondashuv	544
TEZISLAR ADABIYOTSHUNOSLIK	
AHMADOVA Shohsanam. Hofiz Xorazmiy va Alisher Navoiy ijodida zohid obrazi tasviri	550
ABDURAIMOVA Xafiza. Alisher Navoiy g’azaliyotida Doro obrazi talqinlari	553
ALIYEVA Sevinch. Anbiyolar haqidagi manbalarda Iso payg’ambar obrazi tasviri	556
ALMARDONOVA Aziza. Alisher Navoiy tarji’bandlarida dunyo ramzi	561
DEHQONOV Akramjon. Bir g’azal sharhi	564
DOLIMOV Shokir. «Hayrat ul-abror» dostoni sharhining rus tiliga tarjimasi xususida	567
GAFUROVA Shaxnoza. Navoiy me’rojnoma baytlarida qo’llangan badiiy san’atlar	569
IBOTOVA Madina. Alisher Navoiy g’azallarida jon va ishq munosabatining badiiy ifodasi	572
MEYLIYEV Xudoyberdi. Navoiy va zamondoshlari asarlarida Mirzo Mironshoh saroyi adabiy muhiti va shoir Lutfulloh Nishopuriy ijodiy faoliyatining yoritilishi	576
MUQUMOVA Surayyo. “Nasoyim ul-muhabbat”: ism, xosiyat va xususiyat	579
NASRULLAYEV Elmurod, SIROJIDDINOVA Sevinch. Xalq og’zaki ijodida Navoiy timsoli talqini	581

NURULLAYEVA Hulkaroy, MAMADALIYEVA Madina. Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarini o’qitish bo’yicha ayrim mulohazalar	584
OLIMJONOV Davronbek. “Boburnoma” asarida tarixiy shaxslar tavsifi (Alisher Navoiy shaxsi misolida)	587
PARDAYEVA Nigora, PIRNAZAROVA Barno. Navoiy lirikasida kichik lirik janrlar	589
SHOMURODOV San’at. Alisher Navoiy va Husayn Boyqaro munosabatlari isajon sulton talqinida	593
TO’XTAMURATOV Furqat. Alisher Navoiy g’azaliga Muhsiniy tatabbu’si	596
TURDIYEVA Maftuna. “Layli va Majnun” dostonlari kompozitsiyasidagi ba’zi farqli jihatlar	599
UMAROVA Dildor. Alisher Navoiy asarlarida sukut go’zalligi ifodasi	602
UMAROV Sardorbek. Ma’rifatning haqiqati – hayratdir	604
YANGIBOYEV Shavkat. Ito haqida	607
TILSHUNOSLIK	
YULDASHEVA Dilorom. Alisher Navoiy asarlarida rang-tus ifodalovchi birliklar	611
AXMADJANOVA Malika. Alisher Navoiy va o’zbek tilining boyitilishi: ilmiy metodlar va uslublar	613
AKBAROVA Zulfizargul. Alisher Navoiy asarlarida qo’llanilgan antonimlik hosil qiluvchi “Ahl” komponentli lug’aviy birliklar tahlili	617
YUSUPOVA Dildora. Alisher Navoiy asarlarida qimmatbaho tosh nomlari	619
MUNDARIJA	622